
היתר המכירה או אוצר בית דין שיטת מרן הראי"ה קוק זצ"ל שאול עבדיאל

ראשי פרקים:

1. הקדמה
2. שיטת הראי"ה קוק בהיתר המכירה
3. תוקף היתר המכירה בזמננו
4. קושיה על טעם היתר המכירה
5. סיכום וקריאה גדולה

הקדמה

מדי שבע שנים ניצב האדם מול דילמה הלכתית, שבמהלך הדורות לא הייתה קיימת, אך היא שבה והתחדשה לפני למעלה ממאה שנה עם חזרת עם ישראל לארצו: האם לקנות בשנת השמיטה יבול שנמכר לגוי ב'היתר המכירה', ועל ידי כך הופקעה ממנו קדושת שביעית – או שיש להעדיף יבול שנתקדש בקדושת שביעית וסודר על ידי 'אוצר בית דין'¹.

¹ ישנה אפשרות שלישית, והיא לקנות את הפירות ישירות מגויים – וכן נהוג לעשות בציבור החרדי, הרוכש לקראת שנת השמיטה כמויות גדולות של יבול משטחי 'הרשות הפלסטינית'. אולם דומני שאדם שהתחנך על ברכי הציונות הדתית לא מעלה על דעתו לבחור בפיתרון כזה, הן מצד הרצון לתמוך

לשתי האפשרויות הללו יש יתרונות וחסרונות מבחינה הלכתית ומעשית. אין ברצוני לעסוק כאן בכל הסוגיה ההלכתית ופרטיה, אלא לגעת ולברר מעט מדעתו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, רבה הראשי הראשון של ארץ ישראל, שהיה מן החלוצים והתומכים העיקריים בהיתר המכירה, ועד היום מסתמכים עליו גדולי הפוסקים בשאלת השמיטה. אני מקווה שמאמר זה יתרום לקוראים, ויסייע להם להסיק הלכה למעשה כיצד לנהוג לקראת שנה הבאה, שנת השמיטה תשס"ח.

לפני הכניסה לעומק הדברים, נקדים ונבאר בקצרה מדוע ההתלבטות בין היתר המכירה לאוצר בית דין נוגעת גם לאדם הפרטי, ולא רק לחקלאים ובתי דין. מצד אחד, השימוש בהיתר המכירה הוא נוח מאד: הקונה פירות שנמכרו בהיתר המכירה לא צריך להקפיד בהם על קדושת שביעית, והוא יכול לזרוק את השאריות לפח האשפה, ממש כמו בשנה רגילה. כמו כן, פירות מהיתר המכירה בדרך כלל זולים וזמינים יותר מפירות של אוצר בית דין. אולם מצד שני, הקונה אוצר בית דין זוכה לאכול פירות המקודשים בקדושת שביעית, ולקיים את מצות השמיטה כהלכתה, ללא צורך בהערמה ההלכתית של היתר המכירה.²

בחקלאים היהודים שבארץ ישראל, הן מצד ההימנעות מחיזוק שונאינו ואויבינו, והן מצד הרצון לקיים את מצות השמיטה כהלכתה ולא להתחמק ממנה בפחד גלותי.

כמו כן, כבר העיר בהקשר זה הרב מרדכי אליהו שגם קניית הירקות מן הגויים אינה נטולה בעיות הלכתיות: "כידוע, בכל ענייני שנת השבע רבים הם החושבים שרק הם היודעים, רק הם הפוסקים, ומטבילים סברות ודעות אחרות. לא כן הדבר! יש האומרים שאסור לחון גויים – לא תחונם – ואין לקנות מהם פירות וירקות שיתעשרו מזה, ומי יודע להיכן הולך הכסף?... יש אומרים שאם לא ימכרו או ישכירו את הקרקע לאינו יהודי, אסור יהיה מהדין להשתמש כלל בפירות גויים... ובספר השמיטה להגר"מ טיקוצ'ניסקי מבואר שכל ההיתר להשתמש בפירות וירקות של גויים בשמיטה הוא מפני שיש היתר מכירה, ואין כל הירקות והפירות בחזקת איסור. ויש עוד דוגמאות רבות" (קטיף שביעית, עמ' 16-15).

² [הערת מערכת: למעשה, השימוש באוצר בית דין להקפים מסחריים מהווה אף הוא הערמה: הרי פירות שמיטה אסורים במסחר, ולכן כשמשווקים אותם דרך אוצר בית דין (פעולה המכונה "חלוקה") יש צורך להבליע את תמורתם בעלויות השיווק והארזיה, ומחירן של אלה 'מנופח' בצורה מלאכותית כדי לכסות למעשה את הוצאות החקלאים. כמו כן, אופן הפעולה המקורי של אוצר בית דין, הוא שבית הדין היה שוכר שליחים לעבד את השדות ומשלם להם לפי ימי עבודתם; כמובן לא ניתן לבצע זאת בהיקפים מסחריים, ולכן כיום החקלאי הופך למעשה לשליח בית הדין וממשיך לעבד כהרגלו את שדותיו, ובדרך כלל אף אינו מקבל משכורת על פי ימי עבודה או בקבלנות, אלא ביחס לכמות היבול ושוי השוק שלו. את ההיבטים הללו ניתן לראות כ'הערמה' כמעט באותה מידה כמו היתר המכירה. לכן יש להתמקד לא ב'הכשר' של ההערמה, שמכירת חמץ ופרוזבול ועוד יוכיחו שהיא עניין מקובל בהלכה (ראה הערה הבאה) – אלא בשאיפה לקיים את מצות השמיטה כהלכתה, ולא לברוח מקדושת השביעית ופירותיה].

שיטת הראייה קוק בהיתר המכירה

כפי שכבר הזכרתי בהקדמה, הרב קוק תמך בהיתר ההלכתי של הפקעת מצות השמיטה על ידי מכירת הקרקעות לגוי, וחזק את תוקפו³, על מנת שהחקלאים היהודים בעלי האדמות יוכלו לעבד את שדותיהם גם בשנת השמיטה, ולעשות בהם מלאכות מאסיביות יותר מאשר "לאוקמי אילנא"⁴. את דעתו בנושא פרסם הרב קוק בספרו הידוע "שַׁבַּת הארץ" המוקדש כולו להלכות שמיטה, וכן במספר תשובות בשו"ת "משפט כהן", וכן באגרות שונות שנדפסו ב"אגרות הראיה". ריבוי המקורות הללו מאפשר לנו לברר את דעתו בצורה מלאה. באחת מן האגרות שנדפסו ב"אגרות הראיה", מסביר הרב קוק את יסוד מצות השמיטה מתוך חיבור לקדושת הארץ:

"ביסוד השמיטה, עלינו לדעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב פני הדברים שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש. עלינו להשתדל להנחות את הדבר עד אשר יעלה בידינו בע"ה לבסס את יסוד קדושת השביעית בכל צורתו, כתורה וכמצוה"⁵

בהמשך אגרותיו נמצאת אגרת תקנ"ה, האיגרת המפורסמת שנשלחה לרידב"ז בעניין השמיטה, ובה מסביר הרב קוק בהרחבה מדוע הוא תומך בהיתר המכירה ביישוב החדש דאז. באיגרת זו נמצאות מספר פיסקאות השופכות אור על ההקשר בו מיקם הרב קוק את תמיכתו בהיתר המכירה:

"ואיפא מצא שאני רוצה ח"ו לעקור שביעית מא"י? וכי לא חזרתי כמה פעמים על דברי שהוראה זו היא רק הוראת שעה ורק לפי הצורך וההכרח הגדול? כי חלילה להפקיע מצוה גדולה וכללית, קדושת השמיטה, בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש... אבל בכל עת אשר ימצא בית דין שכבר הוטב המצב, ויש יכולת בלא סכנה לקיים את השביעית כמאמרה בלא שום הפקעה, חלילה וחלילה לשלוח יד בקודש ולהפקיע קדושת הארץ..."

ואני בנטייתי לקולא, מתורת הוראת שעה במקום הכרח גדול... הלא אני כותב ומפרש כמו שפירשו כל אלה שנזכרו להיתר זה, שהוא רק הוראת שעה. ואיך אפשר ללמוד בהוראת שעה מפעם אחת על פעם אחרת?... הרי שאין חשש שבשביל איזה

³ גם לפני היתר המכירה, מצאנו מצוות נוספות שנוהגים לבצע בהן מכירה כדי להפקיע את חיוב המצוה: מכירת חמץ, פרובול, מכירת בכור פטר רחם ועוד. יש לברר האם הנהגת המכירות הללו היא מלכתחילה או בדיעבד, אולם אין זה עניין מאמרנו ועוד חזון למועד.

⁴ מלאכות פשוטות שנועדו לשמור על הקיים, ומותרות מן התורה גם בשנת השמיטה.

⁵ אגרות הראייה חלק א' אגרת רפ"ט.

הקלה בדרבנן לגלות ישראל ח"ו, וקל וחומר שאין מקילין חלילה בשאט נפש, כי אם בהוראת שעה וביראה גדולה⁶

אם כן, מבואר מדברי הרב קוק באיגרת זו שהתנאי לתמיכתו בהיתר המכירה, הוא שלא מדובר בהוראה לדורות אלא בהוראת שעה במקום צורך גדול הנוגע לפיקוח נפש. הסיבה העיקרית שבגללה הוא התיר לסמוך על היתר המכירה, היתה המצב הקשה שבו היה שרוי היישוב היהודי דאז בארץ ישראל, שחי בעיקר מיגיע כפיו בעבודת האדמה. הטלת איסור גורף על עיבוד השדות היתה גורמת להשבתת מקור פרנסתם של החקלאים, והדבר גבל בפיקוח נפש כללי של משפחות שלמות שהיו עלולות לגווע ברעב. הדבר גם היה עלול לגרום לכך שחלוצים רבים יעזבו את הארץ, ואחרים לא יסכימו לעלות עקב אי היכולת להתפרנס בארץ, והיישוב כולו היה עלול להתמוטט כלכלית וחברתית.

לכן ברור מדוע אף על פי שהרב קוק תמך באותו זמן בהיתר המכירה, הוא קבע שתמיכתו היא רק בגדר 'הוראת שעה' זמנית, שעתידיה לפוג לכשישתפר מצב היישוב היהודי בארץ. כאשר יוטב לנו כעם, ונוכל לקיים את השביעית כמצוותה, ודאי שחייבים אנו לעשות זאת. דברים דומים כתב הרב קוק בספרו "שבת הארץ":

"על פי הוראת חכמים שמצאו את הדבר נכון להורות בו הלכה למעשה הוראת שעה... את אלה אנשי לב אשר רוח אהבת ה' וחמדת מצוותיו נוססה בהם, והם רוצים בכל לבם לשמור ולקיים את מצות השמיטה כמאמרה בלי שום דרכי קלות שנאמרו מפני דוחק השעה"⁷

"...וקל וחומר שהדבר נוגע ליסוד חיי נפש של ישיבת ארץ ישראל. ולא נקבעה בזה שום הלכה קבועה, רק בתור הוראת שעה, כשיתברר הדבר לבית דין הגון הבקי במצב היישוב ובסדריו שאין דרך אחרת לקיומו של היישוב"⁸

מדבריו החוזרים ונשנים של הרב קוק, שוב עולה בבירור שתמיכתו בהיתר המכירה היתה רק מפני שהיתה זו הוראת שעה. לא ניתן לומר משפט כמו "הרב קוק תומך בהיתר המכירה", ובוודאי לא "הרב קוק מקל בשמיטה", כי הדבר תלוי לחלוטין בתנאי התקופה. פשוט אם כן שבמצב בו אנו יכולים לשמור את השמיטה כהלכה, חובה עלינו לעשות זאת. הרי אפילו בזמנו, לא מצאנו את הרב קוק מוחה במי שרצה להחמיר על עצמו באופן פרטי. יתרה מכך, הרב קוק עצמו מעיד באחת מתשובותיו שהוא מחמיר לעצמו ואינו אוכל מן היבול של היתר המכירה: "אף על פי שאני מקל לאחרים מפני הדחק וחיי נפש

⁶ שם חלק ב' אגרת תקנ"ה.

⁷ שבת הארץ, סוף ההקדמה "וזאת למודעי", עמ' כ"ז.

⁸ שם, סוף המבוא, עמ' קכ"ב.

ממש, לסמוך על ההפקעה, מכל מקום כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית, חס ושלום"⁹.

גם בתשובותיו ההלכתיות, בשו"ת משפט כהן, כותב הרב קוק דברים זהים: "הלא זה דברי, כי עצם היתר המכירה הוא רק בתור הוראת שעה ושעת הדחק, להציל יישובנו מכליון, חס ושלום"¹⁰. בתשובה אחרת הוא מסביר שאין סתירה בין יסודותיו ההלכתיים היציבים של ההיתר, לבין השאלה האם מותר וראוי לסמוך עליו לכתחילה גם כשיש ברירה אחרת:

"כבר אמרתי זה כמה, שעל עצם ההיתר אין לדעתי מה לפקפק כלל. אבל בכל זאת אין זה מונע ופוטר אותנו מלבקש כל העצות אשר יזמין ה' לנו, שיוכלו אחינו בית ישראל היושבים בארץ הקודש לקיים את המצוה כהלכתה בלא שום הפקעה ודרישת היתר... אבל חלילה לנו ללמד קטגוריא על ישראל מצד הוראת ההיתר של דרך מכירה... ודאי יש לנו לסמוך על היתר המכירה במקום הדחק האיום שהיישוב שרוי בו... וכל זה הוא לעניין גוף הדין, אבל ודאי הננו חייבים להשתדל כפי כוחנו לתן יכולת למקיימי המצוה כמאמרה"¹¹

מסיום דבריו אלה של הרב קוק עולה פרט נוסף שלא הוזכר עד כה: חובה עלינו לחזק את ידי החקלאים המשתדלים לשמור על מצות השמיטה כהלכתה גם בתנאים קשים. כמו כן, חובה עלינו כציבור לחתור למצב בו לא יהיה צורך לסמוך על היתר המכירה. מכל האמור לעיל מוכח שגם הראי"ה קוק, אחד מן הפוסקים העיקריים שהובילו את עניינו של היתר המכירה, ואשר על תמיכתו בהיתר זה ספג קיתונות של עלבון וביקורת¹², לא התיר לסמוך על כך אלא בתורת הוראת שעה בלבד, ובנוסף כאדם פרטי הוא לא הקל לעצמו לאכול מפירות אלו.

תוקף היתר המכירה בזמננו

כעת נותר לנו לברר האם היתר המכירה בימינו, בשנת התשס"ח הבאה עלינו לטובה, הינו דבר הכרחי לקיום מדינת ישראל, שנוגע ממש בפיקוח נפש, או שמא יש ביכולתם של

⁹ שו"ת משפט כהן סימן פ"ו.

¹⁰ שם סימן ע"ג.

¹¹ שם סימן ס'.

¹² כפי שעולה מאגרותיו ותשובותיו הרבות בעניין. הקורא יכול להבחין בעצמו בנימה המתגוננת המופיעה ברבים מהציטוטים שהובאו על ידינו.

כלל החקלאים לעבור להסדר של אוצר בית דין וכדומה.

הרב זאב ויטמן, רבה של חברת 'תנובה' והאחראי כיום על ענייני השמיטה ברבנות הראשית, התייחס לכך בספרו "לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל":

"...קיום מצות השמיטה היום קל ופשוט יותר מאשר בתקופת המקרא, בית שני, המשנה והתלמוד. בעבר, בתקופה שבה אפשרויות שימור המזון גם הן היו מוגבלות יותר מן האפשרויות בימינו, בתקופה שבה העם כולו חי מיבול אדמתו, היתה מצות השמיטה דרישה קשה הרבה יותר... כדי לשבר את האוזן, ניתן לומר שאם בעבר היתה נראית מצות השמיטה כבעיה קיומית גדולה, הרי שכיום היא בעיה כלכלית גדולה. אם כך, איזו הצדקה יכולה להיות לחידושו של היתר להפקעת המצוה?"¹³

מדבריו של הרב זאב ויטמן, הבקי מתוקף תפקידיו במציאות החקלאית והכלכלית של מדינת ישראל, ברור שלכאורה גם הרב קוק לא היה מתיר להמשיך ולסמוך על היתר המכירה.

לעומת זאת, בביטאון ישיבתנו "עלוני ממרא" שיצא לקראת שנת השמיטה הקודמת, שאלו את מו"ר הגר"ד ליאור: "האם היתר המכירה שהונהג משנים קדמוניות עדיין בר סמכא, או שיש מקום לבחינתו מחדש? הרי ידוע שהגרא"י קוק זצ"ל היה נוהג לכתוב בכל מכירה שההיתר נעשה לא באופן קבוע אלא לצורך שעה" – וכך ענה הגר"ד ליאור:

"זה נכון שמרן הרב זצ"ל אמר שההיתר טעון בחינה מדי פעם, אך נראה לענ"ד שכמו שלפני עשרות שנים ההיתר היה מבוסס על הצלת היישוב, כיוון שעיקר הפרנסה היתה מהחקלאות, לכן לענ"ד בזמננו נראה שיש מקום לבחון מעמדה אחרת: אנו נמצאים במצב של חצי מלחמה בארצנו, והשבבת החקלאות לגמרי במצב שכזה עלולה להביא למציאות שמדינה שלמה תהיה ללא תוצרת חקלאית. לדעתי אי אפשר לסמוך רק על ייבוא מארצות סמוכות; לא ייתכן לקיים מדינה ללא חקלאות. במצב הנוכחי, שטרם זכינו לשלום אמת, אין להשבית החקלאות, ומה גם שיש לזה השלכה לגבי קשרי מסחר לעתיד. ולכן לדעתי במצב הנוכחי יש מקום להסתמך על היתר המכירה בגלל מצב החירום שהמדינה נמצאת בו"¹⁴

¹³ לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, עמ' 34. והרב שאול ישראלי, בספר 'בצאת השנה' (הוצאת הרבנות הראשית, ירושלים תש"ט, הקדמה אות ד'), הוכיח שדעת חז"ל לא היתה נוחה מחיפוש היתרים שיבטלו את תוכן השמיטה, ותקנותיהם נועדו כדי לעמוד בניסיון ולא להתחמק ממנו על ידי הערמה. בהתאם לכך קובע הרב ישראלי שגם אוצר בית דין הוא "הערמה בולטת ופרצה דחוקה", ולא פתרון קבע.

¹⁴ עלוני ממרא גיליון 116, מנחם אב תש"ס. שאלה נוספת ששאלתי את הגר"ד ליאור, היא – כיצד יכולים מוסדות גדולים, כגון: ישיבה, צבא, אולמות וכדומה, לשמור על קדושת הפירות של אוצר בית דין?

אם כן, בשונה מדבריו של הרב ויטמן לעיל, הגר"ד ליאור מורה כאן שהוראת שעה זו של הרב קוק שייכת גם בימינו, ויש לסמוך על היתר המכירה. אמנם, שאלתי לאחרונה את הגר"ד ליאור על דברים אלה שהתפרסמו בשמו, והוא השיב לי שכוונתו היתה בעיקר לצאת נגד השימוש ביבול נכרי, ובעיקר יבול הנקנה מאויבינו הערבים, "אולם ודאי שיש להעדיף יבול של אוצר בית דין על פני היתר המכירה". אם כן, גם כיום ניתן לסמוך על היתר המכירה, במיוחד במה שנוגע לקיום הכללי של ענף החקלאות במדינה, אך אין זה מבטל את החיוב הפרטי והציבורי לחתור להנהגת מצות השמיטה כהלכתה, על ידי שימוש באוצר בית דין.

גישה שלישית לשאלת השימוש בהיתר המכירה בימינו, מתווה הרב יהודה עמיחי, ראש מכון התורה והארץ, במאמר שנכתב לקראת שנת השמיטה הקודמת:

"בשנת תשס"א לא ירעב הישוב אפילו אם לא יעבדו את האדמות, אולם אם לא ייעשה היתר המכירה, יהודים טובים יכשלו באיסורי מלאכה, השוק יוצף בפירות וירקות איסור ולא יוכלו לאכול אלו אצל אלו, והאדמה לא תשבות. לכן, לגבי כל השומע בקול דברי חכמים עלינו להשתדל להימנע ככל האפשר ממכירת אדמתנו הקדושה, אא"כ החקלאי עלול לאבד את אדמתו או את פרנסתו.

אולם לגבי הציבור הכללי אפשר לעשות היתר מכירה, רק בהצטרפות כל התנאים שהזכרתי לעיל: הפסד פרנסה, להציל מעברה שיעבדו באיסור, התמוטטות הכשרות על ידי הצפת השוק בפירות אסורים, מניעת מכשול שבני אדם לא יוכלו לאכול זה אצל זה, ועל מנת שתשבות הארץ לחלוטין גם ע"י אלו שלא יקשיבו לחכמים"¹⁵

דברים דומים כתבו הרב יחזקאל דאום זצ"ל, רב היישוב רמת מגשימים ורבה של תנובה, והרב אלישיב קנוהל יבדל"א רבה של כפר עציון:

"הרי שצריכה להיות לנו הרגישות המתאימה כדי לעודד אותם החקלאים שמעוניינים ויכולים לשמור שמיטה ללא הזדקקות להיתר המכירה... אך ההיתר נוסד מתוך רצון למנוע התמוטטות החקלאות בארץ, וגם כיום מי שקרוב לדברים יודע עד כמה מצבה

הרי מוסד גדול אינו יכול בדרך כלל לשמור היטב על שאריות האוכל ולהקפיד על קדושתם. הגר"ד ליאור השיב לי שעל מוסדות כאלו להשתדל לשים את השאריות בצד עד שירקבו, ומה שלא יוכלו מותר לזרוק כי זהו דרך אכילתו; "כיון שיש פוסקים המקילים לזרוק פירות שאין יכולת לשמור אותם, כגון שאריות של מזון בבית חולים, שאי אפשר להחזירם לחדר אוכל לאחר שהיו במחלקה, וכדומה".

¹⁵ התורה והארץ חלק ו' עמ' 444, "היתר המכירה תשס"א".

של החקלאות מעורער וכל הפסד כספי נוסף עלול לדרדר אותה למצב שעלול לעיתים להיות בלתי הפיך¹⁶

"יסוד היתר המכירה של הרב קוק זצ"ל לגוי בשנת השמיטה, הוא בגלל שעת הדחק, בגלל המצב הכלכלי הקשה. ובוודאי צריך לשאוף ליום שבו נוכל לשמור שמיטה כהלכתה. ברוח דברים אלה נעשו נסיונות בשמיטות האחרונות על ידי ישובים שלמים ועל ידי יחידים לשמור שמיטה ללא הזדקקות להיתר המכירה. אך ברור לכל שנסיונות אלו צריכים להיעשות מתוך זהירות, שלא יבוא הידור מצוה זה וימוטט חס ושלוש את היישוב"¹⁷

הגישה אותה מתווים רבנים אלו, נזהרת מצד אחד מלשלול את היכולת ליישם את היתר המכירה בימינו, ומצד שני נמנעת מלהגדיר את המצב כיום כשעת הדחק הראויה ליישום גורף של היתר המכירה. לכן כלפי הציבור שומר התורה והמצוות מקדם הרב עמיחי את שביטת הארץ ללא מכירה, באמצעות אוצר בית דין, ורק במקום של דחק אמיתי מסיבות רבות, ובעיקר לגבי כלל ציבור החקלאים בארץ – או לגבי חקלאים במצב כלכלי עדין, כפי שמוסיפים הרב דאום והרב קנוהל – ראוי להשתמש בהיתר המכירה.

קושיה על טעם היתר המכירה

בחלקו הראשון של המאמר עסקנו בשיטתו של הרב קוק, תוך התמקדות בהקשר שבו הוא הקל לסמוך על היתר המכירה. כעת אנו מבקשים לדון באחד מן הטעמים ההלכתיים שעל פיהם הוא התיר לסמוך על ההיתר, ולהקשות עליו קושיה שתאפשר לנו לברר האם טעם זה שייך גם בזמננו.

בשו"ת משפט כהן דן הרב קוק בצורה נרחבת במכירת קרקע לגוי לקראת שנת שמיטה: מדוע הדבר אינו אסור משום "לא תחונם", ומדוע המכירה מועילה להלכה. אחד הטעמים שמביא הרב קוק לכך הוא "שמטעם שעכשיו אין הקרקעות שלנו מכוח דינא דמלכותא, ואנו כאריסים בקרקע"¹⁸. כלומר, בגלל שהשלטון על הקרקעות באותה תקופה היה נוכרי, הקרקעות אינן שייכות ממש לישראל, ולכן אין במכירתן איסור שלא לתת לגויים חנייה בקרקע.

¹⁶ הרב אלישיב קנוהל, "תקנת אוצר בית דין", משנת השמיטה ח"ב עמ' 392.

¹⁷ משנת השמיטה ח"ב עמ' 392. לדברי הרב דאום, ראה שם עמ' 381.

¹⁸ שו"ת משפט כהן סימן ס'.

אולם מה יהיה המצב כיום, לאחר הקמת מדינת ישראל? הגרי"א הרצוג זצ"ל, שהיה רבה הראשי של ישראל בשעת הקמת המדינה, העלה אכן את קושיה זו וכתב שלאחר הקמת מדינת ישראל הטעם הנ"ל אינו שייך; שכן כיום הבעלות על הקרקעות נתונה בידי מדינת ישראל, וגם לאחר מכירת הקרקע לגוי בצורה פרטית הקרקע נשארת בבעלות יהודים, על ידי הממשלה¹⁹. כך כתב גם הגרא"י וולדינברג זצ"ל²⁰. אם כן, מעבר לכך שהקשר בו ניתן ההיתר המקורי השתנה, גם אחד הטעמים המרכזיים של הרב קוק לתקפותו ההלכתית של היתר זה לכאורה איננו שייך בימינו²¹.

סיכום וקריאה גדולה

מכל האמור לעיל, עולה שהרב קוק תמך בהיתר המכירה רק בתורת הוראת שעה, בשעת הדחק ופיקוח נפש. לכן, לכאורה בזמננו – לקראת שנת השמיטה תשס"ח – ייתכן שגם הרב קוק לא היה מתיר לסמוך על היתר המכירה; ובמיוחד שאחד מן הטעמים המרכזיים שהובאו על ידו להוכחת התוקף ההלכתי של המכירה, אולי איננו שייך עוד בימינו, כשיש למדינת ישראל בעלות על הקרקעות.

כמו כן ראינו שלמרות שהרב קוק הקל לסמוך על ההיתר, לעצמו כאדם פרטי הוא החמיר, ולא אכל מפירות היתר זה. כך גם הורה לי מו"ר הגר"ד ליאור, שיש להעדיף את פירות אוצר בית דין, אשר יש בהם קדושת שביעית, על פני פירות היתר המכירה. וכן פורסם עתה, לקראת שנת השמיטה הקרובה, "קריאת קודש" מפי ארבעה מגדולי הדור – הרבנים הגאונים הרב אברהם שפירא, הרב מרדכי אליהו, הרב דב ליאור והרב יעקב

¹⁹ פסקים וכתבים לגרי"א הרצוג, חלק ג' סימן נ'.

²⁰ שו"ת ציץ אליעזר חלק ו' סימן ל"ב.

²¹ אמנם, עיין בתחומין כ' עמ' 23, בתשובתו של הרצי"ה קוק לרב שלמה גורן, שרצה אף הוא לומר שיש חילוק בין תקופת הרב קוק לזמננו. סברתו היתה שבזמן שהשלטון הוא יהודי כלל אין יכולת למכור את הקרקע ולהפקיעה מקדושת שביעית. אך הרצי"ה לא קיבל את דבריו. ראה גם דברי הרב יגאל אריאל שדחה אף הוא את דברי הרב גורן, בספר הזיכרון לרב יחזקאל דאום, "משנת השמיטה" ח"א עמ' 347.

[**הערת מערכת:** בהקשר זה, הרב אברהם שפירא ציין תופעה מעניינת: הפולמוס סביב היתר המכירה עולה מחדש בכל שנת שמיטה מאז תרס"ט, ורבים מתלמידי החכמים המעיינים נטו לאסור – אך אותם הרבנים שבאמת נשאו בעול ההוראה של הציבור היהודי, ושעיני ציבור החקלאים היו מופנות אליהם, הורו תמיד לסמוך על ההיתר. וכן הוא מביא מהאדר"ת, "שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ נתמנה כרבה של ירושלים, וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת את דעתו להיתרא" (הקדמה למדריך שמיטה תשמ"ז, מובא בספר 'קטיף שביעית' עמ' 13)].

אריאל – שבו הם קוראים לכלל הציבור: "על כולנו, מוסדות ויחידים, לחזק ולהתחזק באכילת תוצרת מהודרת זו [=אוצר בית דין], שיש בה מקדושת ארץ ישראל והלכותיה"²².

באותו עלון בו הופיעה קריאה זו, פרסם הרב יעקב אריאל מאמר נלהב לחיזוק קניית אוצר בית דין על פני היתר המכירה, וראוי להביא את הדברים במלואם:

"כולנו שותפים ונושאים באחריות לשביתת ארצנו בשנת השמיטה. בדינו תלוי הדבר אם ארצנו תשבות כהלכה או שהחקלאים יאלצו למוכרה לנכרים כדי להישרד ולהציל את החקלאות וההתיישבות מהתמוטטות. זוהי שעתו הגדולה של הציבור העירוני; האם יניף את הדגל המשלב את העם, התורה והארץ בשלמותם? האם יעצר להפצרתם של האדמה והאדם היושב עליה? האם יקיים את המצוות 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', 'וחי אחיך עמך' ותמיכה ביישוב הארץ על ידי חקלאים שומרי תורה ומצוות, או יחפש רק את נוחותו האישית? האם יהיה שותף לקיום מצות שמיטה כהלכה, או שיתחמק ממנה על ידי שיעדיף תוצרת נכרית? האם הארץ היא ערך דתי וחברתי עבורו, או סתם פיסת קרקע חסרת משמעות? רק התחייבות מראש של הציבור העירוני להעדיף תוצרת ישראלית – שיד נכרים בה שולית, שאין בה מלאכות אסורות, והקדושה בקדושת שביעית – תעודד את החקלאים לגדל תוצרת זו לקראת שנת השמיטה"

יהי רצון ויקיים בנו "וציוותי את ברכתי לכם בשנה השישית"²³, ונזכה לקיים את מצות השמיטה כמאמרה וכהלכתה.

²² עלון באהבה ובאמונה מס' 605, פרשת תרומה ו' אדר תשס"ז. וכן בעיתון בשבע, ד' אדר תשס"ז. הרב ליאור הצטרף לקריאה זו בפרשת תזריע-מצורע, ג' אייר תשס"ז (עלון באהבה ואמונה מס' 613, מעייני הישועה מס' 294, וכן בעיתון בשבע א' אייר תשס"ז). ובפרשת בהר בחוקותי, נתפרסם עוד מדבריו בעניין: "...למרות שאיננו שוללים את היתר המכירה, אנו מעדיפים לקנות מאלו ששומרים שמיטה לפי כל הדעות, ובכך לעודדם ולחזקם" (עלון קוממיות, גיליון מס' 50, כ"ג אייר תשס"ז).

²³ ויקרא כ"ה כ"א.